

ukrainischen Konsulat in Hamburg demonstrierten, wollte meine Frau schauen, was dort passiert.

«Krieg ist auch in Hamburg»: Interview mit Alexander Harder von Steffen Dobbert, den 15. September 2014

Особливо цікавим видається питання антонімії відносно поняття «Putinverstehер»: на противагу тим, хто підтримує Путіна, мають існувати ті, хто підтримує Україну. Слово «Ukraineverstehер» існує в німецькій мові, але використовується набагато рідше. Існуює також така варіація, як «Poroverstehер», на основі протиставлення російського та українського президентів.

Ich hoffe, den meisten Putinverstehern und alle Poroverstehern liegt die Hoffnung nach Frieden im Vordergrund und nicht billiges Herumgestänkere.

Leserkommentar zum Artikel «Frieden bis zum nächsten Schuss» von Simone Brunnen, den 15. Februar 2015

5. Контекстуальні особливості

Слово активно використовується в сучасних текстах на політичну тематику, що висвітлюють місце і стан України на міжнародній політичній арені. «Putinverstehер» – це не лише популярне

слово, але і концепт, що виник на межі німецької та російської культур. Він зустрічається, втім, також і поза межами німецького медіапростору. В російській мові ним скористалися для створення бренду.

Eine Gruppe patriotischer Künstler und Designer haben das Label «Putinverstehер» lanciert. Ein Ring mit Putins Konterfei ist bereits ausverkauft.

Artikel von Ivo Mijnsen. Neue Zürcher Zeitung, den 8. Dezember 2014

6. Висновки

Поняття «Putinverstehер» виникло порівняно недавно і є досі актуально вживаним у сучасному політичному дискурсі Німеччини. У публікаціях газети «Die Zeit» слово вживається переважно у негативному значенні та використовується як пейоратив, хоча конотативні значення різняться залежно від мовця. За подібною схемою словотвору виникають і входять до вжитку нові поняття, слово запозичується іншими мовами та використовується за межами дискурсу. Тому доцільно визначати поняття «Putinverstehер» як міжмовну і міжкультурну реалію німецького походження.

Список літератури

1. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / Анна Вежбицкая. – Москва : Школа «Языки русской культуры», 1999. – 780 с.
2. Степанов Ю. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Юрий Степанов. – Москва : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.

Ольга Петренко

Національний університет «Кієво-Могилянська академія» (Київ)

МІЖМОВНА ГЕНОВАРІАТИВНІСТЬ У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

Предметом розгляду є феномен відмінної родової належності споріднених слів у слов'янських мовах. Проаналізовано традиційні та новітні погляди на категорію роду в морфологічних студіях українських мовознавців. Особливу увагу приділено розгляду трансформацій родової належності на синхронному та діахронному рівнях.

Ключові слова: категорія роду, морфологічні категорії, слов'янські мови.

This thesis deals with the phenomenon of different grammatical gender identity of related words in Slavic languages. Traditional and modern views on the above problem in Ukrainian morphological studies are taken into account. Particular attention is paid to transformations of grammatical gender belonging on the synchronous and diachronic level.

Keywords: *category of gender, morphological categories Slavic languages.*

Сучасні дослідники кваліфікують рід як класифікаційну, не словозмінну, не корелятивну категорію, що виявляє суто морфологічну природу іменника і є виразником значення предметності [3, с. 52]. Категорія роду є самостійним, незалежним морфологічним показником, на відміну від інших частин мови (прикметника, займенника, дієслова), де рід постає залежною словозмінною категорією. Іменникам властива постійна родова належність: вони не змінюється за родами, а належать до певного роду. Існує три основних погляди на проблему семантичної вмотивованості родової належності іменників: символіко-семантичний, згідно з яким рід визначають як семантично вмотивовану категорію за статтю (представниками цієї концепції є Г. Пауль, О. Пешковський, С. Бевзенко); морфологічний, за яким рід іменників-неістот не вмотивований статтю (А. Мейє, В. Виноградов); синтаксичний, що передбачає узгодження залежних форм слів з іменником (О. Потебня, О. Безпояско, К. Городенська, В. Русанівський).

За І. Вихованцем, категорія роду поєднує семантико-граматичний зміст назв істот (на ґрунті їхнього стосунку до біологічної статі або недорослості) та формально-граматичний зміст неістот [2, с. 87]. Формальні показники роду переважають при визначенні парадигми іменника, що залежить від значення роду, адже система граматичних родів є засадою для класифікації за типами відмінювання [10, с. 65].

Найвиразнішою ознакою визначення роду є формальна: зокрема, слова з нульовим закінченням у Н. в. одн. в

українській мові здебільшого належать до ч. р. (*вік, став, борець*). Більшість іменників з основою на губні в, ф та шиплячі належать до ж. р. (*любов, суміш, ніч*). Загалом іменники на твердий приголосний – нетипові для ж. р., тому слова на б, п, р кваліфікують як ч. р. (*стен, кір, Сибір*). Тимчасом основа на м'який приголосний може засвідчувати належність як до ч., так і до ж. р.: *князь – зав'язь, лікоть – вість, кінь – тінь*. Якщо назви істот переважно є лексично мотивованими, то назви неістот зазвичай асемантичні.

Уже у праслов'янській мові усталилася 3-грамемна структура категорії роду. Однак відтоді відбулося деяке перегрупування, зокрема, в реалізувалася тенденція усувати ж. р. з невластивим закінченням. В українській мові трапляються слова, що мають однаковий рід з із західнослов'янськими, але відмінний зі східнослов'янськими мовами. Наприклад, укр. «*біль*» – ч.; так само пол., вл. «*ból*» – ч. [4, с. 199]. Натомість рос, білорус. «*боль*», болг. «*болка*» – ж. Водночас трапляються діалектні варіанти українського «*біль*», що належать до жіночого роду: «*бола*» (важка хвороба, болячка), «*болец*» (хвороба; туга), «*болізн*» (хвороба). У старослов'янській мові слово «*боль*» (ч.) функціонувало у значенні «хворий» [14, с. 98].

Іменник «*кір*» належить до ч. р. в українській мові, натомість у російській «*корь*» – ж. Одна з версій походження цього слова – від псл. «*korь*», спорідненого з «*kora*», оскільки шкіра хворої на цю недугу дитини лущиться. Прибічники другої гіпотези пов'язують етимологію слова з дінд. «*karatah*» – «темно-червоний» [6, с.

449]. Це почасти пояснює друге, менш поширене значення слова *kip* – «циган» (так само в пол. «*kirr*» – «вигук при зустрічі цигана»).

Іменник «*пил*» та етимологічно пов'язаний із ним ботанічний термін «*тилок*» (ч.) має в російській мові відповідники «*пыль*» і «*пыльца*» (ж.). У більшості слов'янських мов це слово належить до ч. р., зокрема в західнослов'янській мовній групі: пол. «*pył*», чеськ. «*pyl*», слц. «*pel'*»; у східнослов'янській: білор. «*пыл*» – ч. [7, с. 368]. Ще одна ботанічна назва, «*полин*» (ч.), також має відповідники в інших слов'янських мовах переважно чоловічого роду. Зокрема, західнослов'янська група: пол. «*piołun*», чеськ. «*pelyněk*», «*peluň*», вл. «*polon*» – ч.; південнослов'янська група: болг. «*пелин*», слн. «*pelin*» – ч.; східнослов'янська група: білор. «*палын*» – ч., рос. «*попынь*» – ж. За часів Київської Русі послуговувалися обома формами – ч. р. («*пелынь*») і ж. р. («*пелынь*») [7, с. 488]. Цю подвійність збережено у словацькій мові: «*palina*» – ж., «*pelinek*» – ч.

Прикметним із погляду родової належності є слово «*степ*» (ч.). Версія походження цього слова, наведена в Етимологічному словнику, зближує степ зі словами «*тупит*», «*топтати*», «*стоптане місце*» [8, с. 409]. Існує думка, що «*степ*» – власне українське слово, тим цікавіше простежити з погляду категорії роду запозичення в інших мовах. У білоруській («*стэп*») та польській («*step*») мовах це слово належить до ч. р. Натомість рос. «*степь*», чеськ. «*step*», слц. «*step*», слн. «*stépa*», схв. «*стена*» належать до ж. р. До того ж, у діалектах південно-східного наріччя існує варіант «*стетина*» (ж.).

Слова «*степінь*» і «*ступінь*», що в сучасній українській мові мають відмінне значення, обидва належать до ч. р. і походять від стсл. «*степенъ*» (ч.) – східець,

сан; від псл. «*stepenъ*»/«*stopenъ*», що пов'язане зі «*stopa*» (ступня, слід ноги) [14, с. 625]. Приналежність до чоловічого роду зберігають відповідники в західнослов'янських мовах, зокрема: пол. «*stopień*» (східець, ступінь, степінь), вл. «*stopjeń*» (ступінь), слц. «*stupeň*» (градус); а також у схв. «*смѣнѣн*» (ступінь, міра, східець, ранг). Натомість в інших південно-та східнослов'янських мовах відповідники цього слова належать до ж. р.: болг., мак. «*степен*» (ступінь, степінь); рос. «*степень*», білор. «*ступень*» [8, с. 410].

Ще один випадок розвитку геноваріативності в слов'янських мовах являє собою іменник «*тінь*», від стсл. «*тънія*», псл. «*тѣнь*». Його етимологію виводять від **těmь* (темне місце), пов'язуючи з **tьma* (пітьма) [8, с. 580]. Приналежність до жіночого роду з-поміж сучасних слов'янських мов зберегли лише українська («*тінь*»), російська («*тень*») і словенська («*ténja*»). Натомість у решті слов'янських мов відповідники цього слова належать до чоловічого роду: білор. «*цень*», пол. «*cień*», слц. «*tieň*», вл. «*scin*». Показово, що в українській мові існують діалектні варіанти «*тінник*» (тінисте місце) та «*тінок*», а також спільнокореневе зі словом «*тінь*» «*затінок*» (ч. р.), рівноправне із «*затінь*» (ж. р.).

Своєрідною унікалією є приналежність слова «*путь*» до жіночого роду. Діалектним формам з коренем «*путь*» властива геноваріативність: «*путивець*», «*путик*», «*безпутник*» – ч., «*путичка*», «*путина*», «*безпутиця*» – ж. [7, с. 642]. Натомість у решті слов'янських мов відповідники цього слова належать до ч. р., зокрема західнослов'янська група: пол. «*prąd*», слц. «*prút*», вл. «*pris*» – ч.; східнослов'янська група: рос. «*путь*», білор. «*пуць*» – ч.; південнослов'янська група: болг. «*път*», макед. «*пат*», схв. «*път*», слн. «*prót*» – ч. У старослов'янській

мові слово «*пхть*» теж належало до ч. р. Певним відхиленням від загального узусу виглядає приналежність слова «*розпач*» до ч. р., адже його відповідники в інших слов'янських мовах належать до ж. р., зокрема: білор. «*роспач*», пол. «*rozpacz*». До того ж, іменники на -ч в українській мові здебільшого належать до ж. р.: «*ніч*», «*січ*», «*далеч*», «*картеч*», «*здобич*», «*велич*», «*запощ*», «*наволощ*» тощо.

На окрему увагу заслуговує родова належність іменників-назв недорослих тварин. В українській мові це слова IV відміни, с. р.: «*теля*», «*щеля*», «*кошеня*», «*слоненя*», «*козеня*», «*лоша*». У білоруській мові на позначення недорослих тварин існує два варіанти, обидва середнього роду: «*цяля*» («*цялё*»), «*щичаня*» («*щичанё*»), «*кацяня*» («*кацянё*»), «*сланяня*» («*сланянё*»). Так само до с. р. належать відповідники цих слів у словацькій («*teľa*», «*šteňa*»), верхньолужицькій («*ćelo*», «*šćenjo*»), болг. («*конче*»). У польській мові на позначення деяких тварин існують лексеми і середнього, і чоловічого роду: «*cielę*» і «*cielak*»; «*szczenię*» і «*szczeniak*»; «*kocię*» і «*kociak*»; «*żrebię*» і «*żrebak*». Однак деякі назви недорослих тварин – лише с. р., напр.: «*śloniątko*», «*koźle*». У словенській мові дещо подібна ситуація: на позначення певних недорослих тварин існує дві лексеми (наприклад, «*žrebe*» – с. і «*žrebiček*» – ч.), для інших – лише одна (наприклад, «*kozliček*» – ч.).

Варто зупинитися на родовій характеристиці віддієслівних іменників. Зокрема, в українській мові слова, утворені від «писати» – «*животис*», «*затис*», «*літотис*», «*натис*», «*опис*», «*підпис*», «*рукотис*» – належать до чоловічого роду. Аналогічно білорус. «*жываніс*», «*заніс*», «*летаніс*», «*надніс*», «*руканіс*», слц. «*podpis*» – це слова ч. р. Натомість у російській мові ці слова належать до ж. р. Так само віддієслівні іменники від

«киснути» та «кипіти»: укр. «*окис*», «*перекис*», «*накип*» – ч.; білор. «*вокіс*», «*перакіс*», «*накіп*» – ч.; рос. «*окись*», «*перекись*», «*накип*» – ж. Віддієслівний іменник «*продаж*», утворений за тією самою моделлю, що й «*давати*»–«*дар*», належить в українській мові до ч. р., як і білор. «*продаж*», слц. «*predaj*» – ч. Тимчасом у рос. («*продажа*»), пол. («*sprzedaż*»), болг. («*продажба*») це слова жіночого роду.

Осібну групу становлять запозичення з інших мов. Наприклад, іменник «*тюль*» походить з франц. «*la tulle*», утвореного від назви міста Тюль (*Tulle*), де виготовляли цю тканину [8, с. 694]. Жіночий рід «оригіналу» збережено лише в російській мові, тимчасом у решті як східно-, так і західно- та південнослов'янських мов відповідні слова належать до ч. р.: укр. «*тюль*», білор. «*цюль*», пол. «*tiul*», чеськ. «*tyl*», слц. «*tyl*», болг. «*тюл*», схв. «*тил*», слн. «*til*» – ч. З німецької мови запозичене слово «ярмарок» – від «*der Jahrmarkt*» (буквально «річний базар») [9, с. 694]. У слов'янських мовах немає одностайності щодо родової характеристики цього слова, зокрема в укр. («*ярмарок*»), пол., чеськ., нл. («*jarmark*»), слц. («*jarmok*») це слово належить до ч. р. У білоруській мові наявні варіанти ч. і ж. р.: «*ярмалак*» і «*ярмалка*»; у російській – лише «*ярмарка*». Зазнало родових трансформацій і слово «*дриль*». У двох із трьох східнослов'янських мов це іменник чоловічого роду (укр. «*дриль*», білор. «*дрыль*»), в одній – жіночого (рос. «*дрель*»). Зафіксовано також діалектне значення лексеми «*дриля*» (ж.) – «отвір, прокручений дрилем». Згідно з Етимологічним словником, пол. «*dryl*» (ч.) має дещо відмінне значення, споріднене з німецьким «*der Drill*» – «дисципліна» [5, с. 127].

Отже, домінантним чинником історичного розвитку мови є

трансформація номінації, тобто «співвідношення між мовною формою і позначуваням нею елементом позамовної дійсності» [10, с. 64]. Граматичній категорії роду притаманні два чинники: номінативний, зумовлений позамовною

дійсністю, і синтаксичний, детермінований правилами поєднання слів. Семантичний принцип розподілу на роди не завжди переважає у слов'янських мовах, тому непоодиноким явищем є невідповідність денотації і десигнації.

Список літератури

1. Білорусько-український словник / Г. П. Півторак, О. І. Скопненко ; за ред. Г. П. Півторака. – К. : Довіра, 2006. – 722 с.
2. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 398 с.
3. Горпинич В. Морфологія української мови / В. О. Горпинич. – К. : Академія, 2004. – 336 с.
4. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мов-ва ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. 1: А – Г. – 632 с.
5. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мов-ва ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1985. – Т. 2: Д – Копці. – 572 с.
6. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мов-ва ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1989. – Т. 3: Кора – М. – 552 с.
7. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 4: Н – П. – 656 с.
8. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 2006. – Т. 5: Р – Т. – 704 с.
9. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 2012. – Т. 6: У – Я. – 568 с.
10. Загнітко А. Категорія роду в системі граматичних категорій іменника / А. О. Загнітко // Мовознавство. – 1987. – №2. – С. 62–67.
11. Зробок Н. Семантичні основи родової класифікації іменників і геноваріативність / Н. М. Зробок // Вісник Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2001. – № 8. – С. 175–179.
12. Польсько-український та українсько-польський словник : бл. 60 тис. слів та словосп. / [уклад. Д. В. Бачинський, А. В. Задніпряна, М. М. Хотинська]. – 3-тє вид. виправл. та доп. – К. : Чумацький шлях, 2008. – 538 с.
13. Потебня А. Из записок по русской грамматике // А. А. Потебня. – М. : Просвещение, 1968. – Т. 3. – 551 с.
14. Старославянський словарь (по рукописам X-XI веков): Ок. 10 000 слов / Под ред. Р. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. – М.: Русский язык, 1994. – 842 с. Т. 2: Д – Копці. – 572 с.
15. Українсько-болгарський словник : близько 20 000 слів / уклад. К.К. Потапенко. – К. : Либідь, 2001. – 284 с.
16. Українсько-словацький словник / уклад Іван Попель ; за ред. М. О. Бучинської. – Братислава : Slovenske pedagogike nakladatel'stvo, 1960. – 496 с.

Федір Прилипка

Інститут української мови НАН України (Київ)

ПОНЯТТЯ «КОМУНІКЕМИ» У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

У тезах обґрунтовано виділення поняття «комунікема». Вказано основні особливості комунікем. Розглянуто терміни, що вживалися у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці на позначення поняття «комунікема».

Ключові слова: *комунікема, слово-речення, нечленоване речення, квазі-речення, фразеологічні експресиви і комунікативи.*